

УДК 316.147.091.33

ЕТИКА ЯК АТРИБУТ ЕЛЕКТРОННОЇ ОСВІТИ

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри прикладної соціології і соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті під етикою електронної освіти розуміються моральні орієнтири освіти, моральна складова освітнього процесу, опосередкованого сучасними інформаційно-комунікативними технологіями. Автор доводить, що етика виступає важливою частиною електронної освіти, перед якою стоїть завдання підтримки моральних цінностей, ідеалів інформаційного суспільства. Підкреслюється, що сучасні організації потребують фахівців, які знаються та засновують свою професійну діяльність на етичних нормах та цінностях. Формування таких фахівців в умовах електронної освіти має свою специфіку. Етична інфраструктура електронної освіти являє собою сукупність засобів, використовуваних для регулювання неналежної і заохочення належної поведінки освітніх суб'єктів, що включені в електронні технології навчання. Автором виокремлюються такі напрямки етизації електронної освіти: 1) Навчання студентів етиці і формування у них моральних принципів через відповідні курси професійної етики. 2) Наявність у вищих навчальних закладах етичних декларацій у вигляді місії та етосу. Вони покликані пропагувати значимість етичного як елементу культури, академічну чесність, а також здійснювати етичне регулювання, спрямоване на відповідальне використання академічних свобод. 3) Наявність етичних кодексів, розроблених з урахуванням специфіки електронної освіти порівняно з традиційною.

Ключові слова: електронна освіта, інформаційна етика, професійна етика, етичний кодекс, академічна етика, етичні проблеми вищої освіти, етична інфраструктура.

В статье под этикой электронного образования понимаются нравственные ориентиры образования, моральная составляющая образовательного процесса, опосредованного современными информационно-коммуникативными технологиями. Автор доказывает, что этика выступает важной частью электронного образования, перед которой стоит задача поддержания нравственных ценностей, идеалов информационного общества. Подчеркивается, что в современных организациях востребованы специалисты, которые основывают свою профессиональную деятельность на этических нормах и ценностях. Формирование таких специалистов в условиях электронного образования имеет свою специфику. Этическая инфраструктура электронного образования представляет собой совокупность средств, используемых для регулирования ненадлежащего и поощрения должного поведения образовательных субъектов, включенных в электронные технологии обучения. Автором выделены такие направления этизации электронного образования: 1) Обучение студентов этике и формирование у них нравственных принципов с помощью соответствующих курсов профессиональной этики. 2) Наличие в высших учебных заведениях этических деклараций в виде миссии и этоса. Они призваны пропагандировать значимость этического как элемента культуры, академическую честность, а также осуществлять нравственное регулирование, направленное на ответственное использование академических свобод. 3) Наличие этических кодексов, разработанных с учетом специфики электронного образования по сравнению с традиционной.

Ключевые слова: электронное образование, информационная этика, профессиональная этика, этический кодекс, академическая этика, этические проблемы высшего образования, этическая инфраструктура.

In the article, the ethics of e-learning is understood as moral reference points of education, the moral component of the educational process, mediated by modern informational communicative technologies. The author proves that ethics is an important part of e-learning, which faces the task of maintaining moral values, ideals of information society. In the corporate culture of modern organisations, there's no call for a specialist without moral foundations, the formation of which in terms of e-learning has specificity compared to traditional education. Ethical infrastructure of e-learning is a collection of tools used to regulate improper and to encourage proper behavior of entities, which are included into the electronic learning technologies. The author suggested the following areas of e-learning ethisation: 1) Teaching ethics to students and forming their moral principles through the appropriate courses of professional ethics. 2) Higher educational institutions' ethical declarations as a mission and ethos. They are designed to promote the importance of ethics as an

element of culture, academic integrity, and implement ethical regulation aimed at responsible use of academic freedom. 3) The presence of ethical codes developed considering the specificity of e-learning compared to the traditional one.

Keywords: e-education, information ethics, professional ethics, code of ethics, academic ethics, ethical issues of higher education, ethical infrastructure.

У наші дні все популярнішим стає етичне регулювання соціальної поведінки. Так, у бізнесі набули поширення ділові (корпоративні) кодекси, що містять набір приписів, розроблених у бізнес-структурах і для бізнес-структур. Хоча ефективність етичних кодексів піддається сумніву, вони стали елементом корпоративної культури в різних сферах суспільного життя, у тому числі в галузі науки і вищої освіти (академічна етика). Роль етичного чинника в освіті розкриває така теза: «Принципи академічної етики включають наукову сумлінність, неприпустимість плагіату та інших форм обману, дотримання правил оцінки знань і наукових досягнень студентів. Порушення зазначених вимог підриває довіру до вищої школи і позбавляє її можливості ефективно виконувати свою місію. Країни, які допустили ерозію етичних стандартів у вищій школі, не здатні ефективно нарощувати людський капітал, генерувати інновації і в результаті втрачають міжнародну конкурентоспроможність» [1, с. 3].

Сьогодні поширюється ідея про те, що процес виховання в межах освітньої системи повинен базуватися не на ідеологічних, а на універсальних етичних принципах [2, с. 52–53]. Визнається, що освіта, у тому числі вища, повинна включати в себе навчання етиці. Вихідною підставою напівосвіченості–напівморальності В. Костецький вважає поділ освіти і виховання [3]. З цією думкою варто погодитися, адже найбільш успішною є підготовка гармонічно розвиненої особистості при поєднанні освіти і виховання. На важливість включеності в професійну підготовку фахівців виховної компоненти освіти шляхом збільшення присутності етики в навчальному процесі вказує Р. Апресян: «Крім професійної підготовки вища освіта повинна систематично і різнобічно пропагувати фундаментальні моральні цінності, прояснювати їхній зміст і їхню дієвість у професійній діяльності» [4]. При цьому варта уваги неможливість і неприпустимість формалізації морально-виховної роботи.

Проблеми етики в освіті актуалізуються також у зв'язку з усвідомленням соціальної небезпеки корупції у вищій школі. Дослідники концентрують увагу на вивченні таких аспектів проблеми академічної етики: фактори неетичної поведінки в академічному середовищі; форми академічних порушень; шляхи формування академічної етики в системі вищої освіти [5]. Р. Апресян висловлює думку, що «... корупція проковується низькою зацікавленістю ... суспільства в якісній освіті, поширеним фундаментальним нерозумінням важливості і дієвості освіченості, глибоких і різнобічних знань» [4].

В умовах глобалізації розвиваються нові види етичного знання (наприклад, інвайронментальна етика, комп'ютерна етика, етика глобального управління тощо). Однак предметом розгорнутих наукових досліджень все ще не стала етика як атрибут електронної освіти. Серед кодексів академічного середовища найбільший поширені студентські кодекси, які містять найрізноманітніші норми і великий «репертуар» форм поведінки в навчальній аудиторії, у сфері дозвілля тощо. Людство накопичило чималий досвід кодифікації: існують кодекси моральні, професійні, корпоративні тощо. В умовах електронної (або наразі змішаної) освіти ці кодекси мають включати додатковий контент і принципи відповідно до специфіки технологій електронного навчання та їхнього ціннісного підґрунтя. Втім, науковці зазначають, що «чіткі ціннісні підстави для сучасної системи освіти з'являються тільки в тому випадку, якщо в культурі буде сформована нова базова парадигма, адекватна сучасним моральним викликам. ... Основними цінностями на постсучасному етапі можна вважати плюралізм, толерантність, мультикультуралізм, прагнення до компромісу, практичність, автономність суб'єкта, самовизначення, свободу обміну інформацією, збереження навколишнього середовища. Освіта на цьому етапі стає масовою, швидко комп'ютеризується і диференціюється» [6, с. 127].

Мета цієї статті – виявити фактори актуалізації і напрямки етизації електронної освіти.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що електронна освіта – це передача знань і управління процесом навчання за допомогою нових інформаційних і телекомунікаційних технологій. В процесі електронного навчання використовуються інтерактивні електронні засоби доставки інформації, переважно Інтернет. Завдяки електронному навчанню студенти можуть отримувати знання в будь-якому місці і в будь-який час; самостійно працювати з навчальними матеріалами на комп'ютері, планшеті, телефоні; отримувати консультації, поради, оцінки викладача в режимі онлайн; віддалено взаємодіяти з викладачем і між собою за допомогою чатів, форумів і вебінарів тощо. Електронна освіта змінює не тільки

методи, засоби і зміст навчання, що зумовлено зміною схеми взаємодії та дистанційній віддаленістю один від одного суб'єктів освітнього процесу. В межах електронної освіти трансформується також взаємодія в системі «студент – викладач», що актуалізує етичний компонент у відносинах між ними з метою запобігання конфліктів і прогнозованості їх поведінки.

Наразі відбувається переосмислення ролі інформаційно-комунікативних технологій у вищій освіті. Еволюцію підходів до електронного навчання трактують по-різному: електронне навчання розглядається як поліпшена форма дистанційного навчання; електронне навчання як альтернатива традиційному очному навчанню; перехід від використання технологій електронного навчання до електронної освіти. О. Соловов наводить такі аргументи на користь того, що електронне навчання перетворюється в нову освітню парадигму: адекватність використовуваних технологій навчання сучасним засобам інтелектуальної діяльності; доступність; зміна акцентів у взаємовідносинах викладачів і студентів; індустріалізація; уніфікація і стандартизація; інтеграція національних освітніх систем; віртуалізація навчальних закладів; підвищення якості; економічна ефективність; перетворення знання в товар; розвиток ринкових відносин у сфері освіти; подолання відсталості в розвитку цивілізації завдяки технології електронного навчання [7].

Етика електронної освіти – це моральні орієнтири, моральна складова освітнього процесу, опосередкованого сучасними інформаційно-комунікативними технологіями, це сукупність норм, правил, принципів, ідеалів, що визначають поведінку суб'єктів, що включені до електронних технологій навчання. В умовах електронної освіти актуалізується такий різновид академічної етики, як інформаційна етика. Т. Єременко запропонувала типологію інформаційно-етичних ситуацій (ІЕС) у вищому навчальному закладі. При цьому «опис типів ІЕС наочно представляє широкий спектр проблем етичного регулювання у сфері взаємодії з інформацією в сучасному ВНЗ» [8, с. 53]. Дослідниця запропонувала три типології інформаційно-етичних ситуацій (ІЕС) 1) за видами порушень інформаційної етики (плагіат; використання «недозволеної допомоги»; фальсифікація і фабрикація інформації; представлення одного і того ж тексту; нанесення шкоди інтелектуальній власності; порушення авторських прав; «сірі схеми» в оцінці та поширенні наукового знання; порушення конфіденційності інформації; 2) за сферами виникнення (науково-дослідницька діяльність викладачів і наукових співробітників ВНЗ; навчально-дослідницька робота студентів; науково-дослідна робота студентів, аспірантів і докторантів; адміністративна діяльність; інформаційна діяльність; редакційно-видавнича діяльність; 3) за групами суб'єктів (в комунікацію залучені індивідуальні та колективні суб'єкти освітньо-наукового простору, тому виділяються три групи комбінацій суб'єктів в ІЕС: «індивідуальні –індивідуальні», «індивідуальні – колективні» і «колективні – колективні») [8, с. 53-59].

З впровадженням у вищій школі технологій електронного навчання значно поширилася практика плагіату, який трактується як інформаційно-етична ситуація, при якій фіксується неетичне використання чужої інформації. Т. Єременко за матеріалами наукової та професійної періодики (2006 - 2015 рр.) провела оцінку плагіату з позицій моралі; виявила моральні причини плагіату в сучасному російському вузівському співтоваристві; поставила питання про необхідність розробки нових заходів протидії плагіату, які спираються на етичні підстави [9].

Виділимо напрямки етизації електронної освіти, які наразі, на наш погляд, найбільш проблематизовані.

По-перше, *навчання етиці через відповідні лекційні курси, практичні заняття з курсу «Професійна етика»*. Кожному роду людської діяльності (наукової, педагогічної, художньої і т.д.) відповідають певні види професійної етики. Професійні види етики – це ті специфічні елементи професійної діяльності, які спрямовані безпосередньо на людину в тих чи інших умовах його життя і діяльності в суспільстві. Аналіз видів професійної етики свідчить про різноманіття, різнобічність моральних відносин. Для кожної професії велике значення мають ті чи інші професійні моральні норми, тобто правила, зразки поведінки в професійній сфері, внутрішня саморегуляція особистісної поведінки на основі етичних ідеалів. До основних видів професійної етики відносять лікарську етику, педагогічну етику, етику вченого, актора, художника, підприємця, інженера і т.д. Професійні етичні кодекси в тому вигляді, в якому вони відомі нам, починають складатися на рубежі XIX-XX ст. Хоча перші приватні спроби відомі з середини XIX ст. Професійна етика систематизує професійні норми, її можна розглядати в якості інструменту документальної фіксації тих реальних проблем, яких виникають стосовно конкретного виду професійної діяльності. Засобами електронної освіти проводиться підготовка фахівців численних професій, яким для успішної професійної діяльності, окрім професійних компетентностей, знадобляться й компетентності у сфері професійної моралі.

По-друге, наявність в університетах етичних декларацій у вигляді місії та етосу. Вони пропагують значимість етичного як елементу культури, академічну чесність, а також здійснюють етичне регулювання, спрямоване на використання академічних свобод. Науковцями визначені предметні області етики зовнішніх і внутрішніх відносин викладача вищого навчального закладу. Виділяються чотири таких області: перша – викладач і навчальний предмет, друга – викладач і студент, третя – взаємодія викладача з колегами по роботі, четверта – викладач і наукова етика. Варте уваги припущення, що на кожному рівні можуть виникнути свої етичні проблеми [10].

По-третє, наявність етичних кодексів, розроблених з урахуванням специфіки електронної освіти порівняно з традиційною. Корпоративний кодекс вищого навчального закладу, який практикує електронну освіту (або змішану освіту), щоб бути адекватним і дієвим, включає етичне регулювання поведінки учасників електронних освітніх взаємодій. Корпоративні кодекси, як правило, регламентують: відносини з клієнтами або споживачами послуг (громадянами); відносини з колегами по професії або організації; відносини з представниками держави; відношення до персоналу організації, якщо це адміністративна особа; відносини з представниками споріднених професій; питання реклами своєї діяльності; відносини з представниками мас-медіа. Говорячи про призначення етичних кодексів сучасних організацій, науковці найчастіше акцентують увагу на таких моментах: 1. Кодекс повинен бути регулятивним, цілеспрямованим. 2. Кодекс покликаний захищати суспільні інтереси та інтереси тих, кого дана організація або професія обслуговує. 3. Кодекс не повинен бути засобом самообслуговування даної організації або професії, засобом самозахисту від суспільства і громадського контролю. 4. Вимога кодексу повинні бути чітко сформульовані, визначені вказівкою на можливі спокуси, заборони і вузькі ситуації, які є типовими для даної сфери діяльності або професії [11]. Вважається, що неефективним є кодекс, що містить неконкретні, декларативні вимоги. Кодекс має вироблятися з урахуванням всього досвіду практичної діяльності в тій чи іншій сфері; базуватися на певних принципах, що відображають зміст і сутність конкретної професійної діяльності; бути багатофункціональним, забезпечувати можливість конструктивного вирішення конфліктів, не суперечити найбільш загальним позитивним елементам суспільної моралі; бути доступним для засвоєння і виконання. Серед дослідників немає єдиної думки щодо ефективності етичних кодексів. Зміст кодексу, як правило, має національну специфіку і зазвичай визначається країною походження. Так, етичні кодекси США мають багато схожих рис з юридичним правом, а кодекси австралійських організацій більш соціально орієнтовані, набагато менш схожі на зведення законів.

Науковці зазначають, що наразі до традиційних етичних цінностей університетської моделі Гумбольдта (пошук істини і передача знання, академічні свободи) сьогодні додаються нові етичні цінності, серед яких права людини, тварин (що особливо актуально для біологічних, медичних та ін. факультетів), а також захист навколишнього середовища. Втілення і підтримка цих цінностей у професійній діяльності вимагає відповідних управлінських рішень, одним з яких є розробка і провадження в академічних спільнотах етичних (корпоративних) кодексів. Серед заходів, спрямованих на формування «культури чесності» в сучасній вищій освіті, дослідники особливо відзначають розробку етичних кодексів [5]. Ці кодекси апелюють до всіх і кожного, а оскільки мораль спирається на добровільність виконання своїх приписів, то за відсутності механізму морального контролю виконання вимог кодексів стає проблематичним.

Етика електронної освіти може стикнутися з певними пастками. Наприклад, не обов'язковість професійної совісті, адже ніхто не має права формально вимагати від викладача або студента, щоб він був моральним. Крім того, моральна позиція особистості як суб'єкта електронної освіти, може бути нерозвиненою. Її відстоювання часто вимагає відповідальності, мужності, сміливості, ініціативності, готовності йти на ризик тощо. Уявлення про етику електронної освіти тільки складаються, однак важливою є відповідальність викладача (студента), коли він стає по-справжньому етичним суб'єктом. Зрештою, включення етичного регулювання електронної освіти в адміністративне суперечливе, адже «професійно-етичне регулювання має більшу ступінь горизонтальності, меншу формальність, ніж право і трудова дисципліна; воно спирається переважно на м'яке примушування з боку авторитетного співтовариства і подальшу добровільну відповідність нормам, а не на прямий і постійний примус» [12, с. 107].

Моральна практика і етика взаємопов'язані. З впровадженням електронних технологій навчання у вищій школі етичне регулювання діяльності академічної спільноти зазнає змін, починається процес актуалізації етики електронної освіти. Етика представлена не в повчальних текстах, а в етичних кодексах ВНЗ. Сама освіта (в тому числі електронна) може трактуватися як моральне вдосконалення.

Етизація електронної освіти передбачає такі основні моменти: 1) засвоєння певних етичних норм завдяки освоєнню курсів професійної етики; 2) наявність у вищих навчальних закладах етичних декларацій у вигляді місії та етосу. Вони покликані пропагувати значимість етичного як елемента культури, академічну чесність, а також здійснювати етичне регулювання, спрямоване на використання академічних свобод; 3) наявність етичних кодексів, розроблених з урахуванням специфіки електронної освіти порівняно з традиційною. Етичне регулювання охоплює освітню, наукову, інноваційну, управлінську, комерційну, маркетингову діяльності, до яких залучаються освітні установи та їхні співробітники. Про наявність етичного регулювання діяльності академічних спільнот свідчать етичні кодекси, комітети і комісії з етики, центри з вивчення прикладної етики, центри прийняття скарг і інші механізми етичного впливу на соціально-професійну поведінку учасників науково-освітньої діяльності. Наразі етичні вимоги до академічної спільноти включені до документів щодо розвитку вищої освіти, які прийняті на міжнародному рівні.

Подальше вивчення етики електронної освіти і проблем, що виникають при її впровадженні, є перспективним напрямом розвитку соціології освіти.

Література

1. Борисова Е. И. Академическая этика и мотивация студентов: история двух вузов [Электронный ресурс] : препринт WP10/2013/03 / Е. И. Борисова, Л. И. Полищук, А. Д. Суворов ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Электрон. текст. дан. (1 МБ). – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – (Серия WP10 «Научные доклады Института институциональных исследований»). – 43 с.
2. Варава В. В. Этика и образование. Проблемы и перспективы воспитания в высшей школе / В. В. Варава // Вестник Воронежского государственного университета. – 2008. – С. 47–53.
3. Костецкий В. В. Полуобразованность и полунравственность в системе образования / Костецкий В. В. [Электронный ресурс] // Credo. – 2006. – № 1. URL: <http://credonew.ru/content/view/533/58/>
4. Апресян Р. Г. Этика в высшем образовании [Электронный ресурс] / Р. Г. Апресян. – Режим доступа: http://iphras.ru/uplfile/ethics/biblio/Apressyan/Ethics_in_ed.html
5. Макарова М. Н. Коррупция в высшем образовании и академическая этика / М. Н. Макарова, Р. В. Вахрушев // Высшее образование в России. – 2014. – № 12. – С. 55–63.
6. Этические проблемы современного образования (материалы Круглого стола) // Интеграция образования. – 2013. – Вып. 3 (72). – С. 124–135.
7. Соловов А.В. Электронное обучение - новая технология или новая парадигма? / А. В. Соловов // Высшее образование в России. – 2006. – № 11. – С. 104–112.
8. Еременко Т. В. Типология информационно-этических ситуаций в научной деятельности современного российского вузовского сообщества / Т. В. Еременко // Научные и технические библиотеки. – 2016. – № 7. – С. 49–61.
9. Еременко Т. В. Информационно-этические ситуации плагиата в российском вузовском сообществе: по материалам научной и профессиональной периодики (2006 - 2015 гг.) / Т. В. Еременко [Электронный ресурс] // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». Том 7. – № 4 (2015). – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/49PVN415.pdf>. Загл. с экрана.
10. Чистанов М. Н. Этический кодекс современного высшего образования: к истории проблемы / М. Н. Чистанов, С. С. Чистанова // Философия образования. – 2015. – № 3. – С. 174–185.
11. Р. Т. Де Джордж. Деловая этика / Р. Т. Де Джордж. – Том 2. – М. : Прогресс, Экономическая школа, 2001. – 600 с
12. Прокофьев А. В. Этическая инфраструктура университета и теоретические образы морали / А. В. Прокофьев // Ведомости. – Вып. 38. – Прикладная этика для магистрантов и профессоров / под ред. В. И. Бакштановского и В. В. Новоселова. – НИИ ПЭ Тюмень, 2011. – С. 95–108.